

Arheologija u Srbiji

Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

Arheologija u Srbiji.
Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

Izdavač:

Arheološki institut
Kneza Mihaila 35/IV
11000 Beograd
www.ai.ac.rs

Za izdavača:

Snežana Golubović

Urednici:

Selena Vitezović
Đurđa Obradović
Milica Radišić

Priprema:

Arheološki institut

Elektronsko izdanje

ISBN 978-86-6439-086-6

Arheološki institut

Arheologija u Srbiji

Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

Urednici

Selena Vitezović

Đurđa Obradović

Milica Radišić

Beograd 2023

SADRŽAJ

1. Redakcija, Uvod
2. *Arheološka iskopavanja i rekognosciranja*
3. **Dušan Borić, Dragana Antonović, Praistorija „dunavskog koridora“ u Đerdapu. Istraživanje u 2020. godini**
4. **Vidan Dimić, Dragana Antonović, Selena Vitezović, Danica Mihailović, Prljuša, Mali Šturac: istraživanje u 2020. godini**
5. **Aleksandar Kapuran, Igor Jovanović, Petar Milojević, Rekognosciranja rudnih ležišta i šljačišta u Boru i Majdanpeku u 2020. godini**
6. **Ivan Bogdanović, Goran Stojić, Ljubomir Jevtović, Legijski logor u Viminacijumu: istraživanja severnog dela utvrđenja u 2020. godini**
7. **Nemanja Mrđić, Milica Marjanović, Snežana Golubović, Legijski logor u Viminacijumu: arheološka istraživanja u zoni principije u 2020. godini**
8. **Mladen Jovičić, Saša Redžić, Ivana Kosanović, Zaštitna arheološka istraživanja nekropole na lokalitetu Više Grobalja (Viminacijum) u 2020. godini**
9. **Bebina Milovanović, Ilija Danković, Ljubomir Jevtović, Arheološka istraživanja na lokalitetu Rit (Viminacijum) u 2020. godini**

Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

10. **Sofija Petković, Bojan Popović, Marija Jović, Gordan Janjić**, *Vrelo – Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija u 2020. godini*
11. **Sofija Petković, Marija Jović, Igor Bjelić, Bojana Ilijić**, *Arheološka istraživanja, prezentacija i promocija rimskog utvrđenja i naselja Timacum Minus u Ravni kod Knjaževca*
12. **Vesna Bikić, Uglješa Vojvodić, Marina Pavlović**, *Istraživanja, restauracija i revitalizacija kompleksa Sahat i Barokne kapije Beogradske tvrđave u 2020. godini*
13. **Marin Bugar, Ivan Bugarski, Uglješa Vojvodić, Milica Radišić, Nikola Lazarević**, *Arheološka prospekcija donjeg toka Zapadne Morave u 2020. godini: rezultati iz varvarinskog i čičevačkog kraja*
14. ***Analize arheološkog materijala***
15. **Josip Šarić**, *Okresani artefakti iz mezolitskog horizonta sa lokaliteta Lepenskog Vira – nova saznanja*
16. **Snežana Nikolić, Angelina Raičković Savić**, *Keramičke posude iz najstarijih celina istraženih u severozapadnom delu logora na Viminacijumu*
17. **Radmila Zotović**, *Zaključna razmatranja o rimskim kultovima na teritoriji Srbije*
18. **Nataša Miladinović-Radmilović, Dragana Vulović, Selena Vitezović, Nada Radak**, *Sirmijum – rezultat antropološkog projekta u 2020. godini*
19. ***Projektne i drugi izveštaji***
20. **Mladen Jovičić, Emilija Nikolić, Ivana Delić-Nikolić, Ljiljana Miličić, Snežana Vučetić, Jonjaua Ranogajec**, *Naučnoistraživački projekat MoDeCo2000 - realizacija projekta u 2020. godini*
21. **Sanja Nikić**, *Izdavačka delatnost i Bilioteka Arheološkog instituta u 2020. godini*

Sofija Petković, Arheološki institut, Beograd

Marija Jović, Arheološki institut, Beograd

Igor Bjelić, Arheološki institut, Beograd

Bojana Ilijić, Zavičajni muzej Knjaževac

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA, PREZENTACIJA I PROMOCIJA RIMSKOG UTVRĐENJA I NASELJA TIMACUM MINUS U RAVNI KOD KNJAŽEVCA

U okviru projekta Arheološkog instituta u Beogradu i Zavičajnog muzeja Knjaževac *Arheološka istraživanja, prezentacija i promocija rimskog utvrđenja i naselja Timacum Minus u Ravni kod Knjaževca*, u periodu od 26. 08. do 24. 09. 2020. godine izvršena su iskopavanja na sektoru južne kapije i na prostoru velike građevine u središtu utvrđenja (*principia*) (sl. 1).

Sonda 1/20, pravca sever – jug, dimenzija 7 x 5 m, postavljena je istočno od istočne kule južne kapije, kule S3, da bi se definisao njen spoj sa južnim bedemom i sam južni bedem.

Slika 1 – *Timacum Minus*, snimak iz vazduha (foto: Petar Stevanović).

Slika 2 – Bronzana lampa, sonda 1/20, kraj IV – početak V veka (foto: Tomislav Živković).

oblutaka i libažnih redova opeka, vezanih glinom. U nekim delovima očuvan je i do visine od 1,20 – 1,50 m. Širina zida iznosi 0,65 m. Istočno od ovog zida konstatovana je kvalitetna podnica od krečnog maltera – nivo b. Ovaj suvozid i deo malterne podnice označeni su kao objekat 2. Pomenuti objekat se pruža ka severu i istoku, odnosno zalazi u istočni i severni profil sonde 1/20. Deo objekta 2 istražen je u kv. N XXVII–XVIII u prethodnim kampanjama istraživanja na prostoru južne kapije (1997–1998. i 2019. godine), kada je otkriven zid pravca sever – jug, prislonjen uz istočno lice istočnog zida kule S3, kao i zid pravca istok – zapad (Петковић, Јовановић 2001, 276–279, сл.3; Petković *et al.* 2021, 166–171, sl. 7–9, pl. 4–5). Zidovi su se pružali ka severu i istoku, tako da je evidentno da se radi o velikom objektu, koji se na osnovu pokretnih nalaza može datovati u kraj 4. i prvu polovinu 5. veka. Sloj je sadržao veliku količinu pokretnih nalaza, ulomaka keramičkih i staklenih posuda, fragmenata gvozdених i bronzanih predmeta, među kojima je i potpuno očuvana minijatura bronzana lampa (sl. 2) i deo bronzanog pancira tipa lorica squamata (sl. 3).

Ispod nivoa b konstatovan je sloj crveno–žute peskuše sa intenzivnim tragovima paljevine, prosljocima zapečene zemlje, gareži, ugljenisanog drveta i pepela – sloj B1. U ovaj sloj ukopani su kanali A, B i C, koji su se zrakasto pružali od istočnog profila sonde ka njenom središtu. Njihove strane su konstruisane od oblutaka i nasatice postavljenih opeka, vezanih malterom, a dno je popločano tegulama. Sva tri kanala presečena su zidom objekta 2 i spajali su se u objektu potkovičaste osnove, zapadno od suvozida. Ovaj objekat je, najverovatnije, bio neka zanatska peć ili ložište podnog grejanja, mada u njegovoj unutrašnjosti nisu konstatovani tragovi visokih temperatura i vatre (sl. 4). On je pripadao već pomenutoj velikoj

U ovoj sondi, ispod sloja humusa sa vegetacijom, otkriven je intenzivan sloj mrke rastresite zemlje sa građevinskim šutom – sloj A. U severoistočnom uglu sonde, na dnu sloja A konstatovan je deo podnice od crveno–mrkog naboja – nivo a, koja je pripadala objektu od lakog materijala, od pletera i naboja – objektu 1. Na osnovu pokretnih nalaza, pre svega ulomaka keramičkih i staklenih posuda, nivo a i sloj A se mogu datovati u prvu polovinu 5. veka.

Ispod nivoa a otkriven je sloj crveno–mrke glinovite peskuše sa prosljocima gareži – sloj B. Ovaj sloj je pokrивao zid, koji se pružao u pravcu sever – jug, upravno na južni bedem. Zid je izgrađen od lomljenog kamena,

Slika 3 – *Lorica squamata*, fragment, sonda 1/20, kraj IV – početak V veka (foto: Veljko Ilić).

Slika 4 – Objekat 2, sonda 1/20, sa severozapada (foto: Saša Milutinović Leteći).

građevini od suvozida, istraženoj delimično u prethodnim kampanjama iskopavanja, koja je nastala krajem 4. veka na prostoru severno i istočno od kule S3.

Iskopavanja u sondi 1/20 završena su na nivou sloja C – žuto-crvene peskuše, koji odgovara IV fazi izgradnje utvrđenja 364–378. godine (Petković *et al.* 2005, 14–15, Plan 1).

Sonda 2/20 otvorena je zapadno od zapadne kule južne kapije, kule S2, u pravcu sever – jug, dimenzija 5 x 5 m. U ovoj sondi potvrđena je ranije konstatovana stratigrafija kulturnih slojeva (A–D) (Петковић, Јовановић 2001, 276–277, сл.3). Takođe je otkriven i ulaz u kulu i njen zapadni zid. U kontrolnoj sondi, dimenzija 1,60 x 1,60 m, iskopavan je temelj kule sve do relativne dubine od 1,20 m, kada su iskopavanja prekinuta iz tehničkih razloga.

Sonda 3/20 otvorena je na prostoru unutrašnjosti istočne kule južne kapije, kule S3, i njenog spoja sa istočnim zidom kasnoantičke kule S4 i južnog bedema. Utvrđena je stratigrafija slojeva ispod podnice od tegula u unutrašnjosti kule S3, s kraja 4. veka (slojevi C–E)

Slika 5 – Istočna kula južne kapije S3 u sondi 3/20, sa juga (foto: Bojana Ilijić).

(Петковић, Јовановић 2001, 275, сл. 1, 6). Pored toga, otkriven je spoj istočnog zida kule S3 sa udvojenim južnim bedemom.

Neočekivano, otkriveni su ostaci starije istočne kule južne kapije u temeljnoj zoni, koja je označena kao kula S6. Ova kula pripada II fazi gradnje utvrđenja Timacum Minus, odnosno prvom kamenom utvrđenju iz prve polovine 2. veka. Kula S6 je bila kvadratne osnove, uvučena u odnosu na liniju južnog bedema (sl. 5) (Petković *et al.* 2005, 14, Plan 1).

Takođe, u temeljnoj zoni kule S3 otkrivena je spolija, dvoslivni poklopac malog sarkofaga od belog krečnjaka, koji se završavao imitacijom dvoslivnog krova sa akroterijama, a u jednom zabatu je bio ukrašen reljefom sa predstavom glave meduze i čaurama maka ili plodovima nara, a u drugom rozetom (sl. 6). Ikonografski se ove predstave mogu povezati sa maloazijskim radionicama iz 2–3. veka.

Sonda 4/20 otvorena je južno od zapadne kule južne kapije, kule S2, na njenom pretpostavljenom spoju sa južnim bedemom, u pravcu sever – jug, dimenzija 4 x 3 m. U njoj je

Slika 6 – Zapadna kula južne kapije u sondi 4/20, sa juga (foto: Bojana Ilijić).

konstatovana već utvrđena stratigrafija kulturnih slojeva (A–D), kao i zidovi u temeljnoj zoni kule S5 iz II faze gradnje utvrđenja. Ova kula je, takođe, pripadala južnoj kapiji i simetrična je kuli S6. Ima kvadratnu osnovu i uvučena je u odnosu na liniju južnog bedema (sl. 7).

U sondi 4/20 konstatovan je spoj kule S2 sa južnim bedemom, koji je očuvan samo u temeljnoj zoni, a i tu je veoma oštećen. Spoj kule S2 sa kulom S4 nije otkriven, jer je zapadni zid kasnoantičke kule potpuno devastiran. Ka jugu je sonda proširena na pravcu zapadnog zida kasnoantičke kule S4 i tu je otkriven red od tri tesanika, dislocirana sa zapadne kule južne kapije (kule S2). Među njima je i blok, koji je početak luka kapije na njegovom zapadnom kraju. S obzirom da je blok, koji označava početak luka kapije na istočnom kraju očuvan *in situ* na kuli S3, ovo omogućava rekonstrukciju luka ulaza južne kapije (sl. 8).

Sonda 5/20, dimenzija 5,50 x 4 m, otvorena je u pravcu sever – jug, upravno na pravac severnog zida velike građevine u središtu utvrđenja, čija južna fasada gleda na portik glavne

Slika 7 – Spolija (poklopac sarkofaga) uzidana u severoistočni ugao kule S3, sa severoistoka (foto: Bojana Ilijić).

u drugu polovinu 2. – prvu polovinu 3. veka (sl. 10) (Петковић 2021). Takođe, u sloju C sa spoljne strane severnog zida principije otkriven je fragment opeke sa pravougaonim pečatom u kome je reljefno utisnut inverzni natpis *coh I Cretum*: (sl. 11 a–b)

[CO]H I • CRETV •

Ovaj nalaz opeke otvara pitanje mogućeg stacioniranja I kohorte Krićana u Timakum Minusu, najverovatnije u vreme Trajanovih Dačkih ratova, pre njenog odlaska u novoosvojenu provinciju Dakiju (Petrović, Filipović 2015).

Sonde istražene u kampanjama 2019–2020. godine i otkriveni objekti tehnički su i geodetski snimljeni i digitalizovani, i na osnovu čega je izrađen novi generalni plan utvrđenja (sl. 12).

ulice (*decumanus*), administrativno–upravne zgrade (*principia*), ranije označene kao žitnica, *horreum* (Петровић, Јовановић 1997, 21).

Ispod sloja humusa sa vegetacijom i sloja mrke rastresite zemlje sa građevinskim šutom, sa spoljašnje strane severnog zida principije konstatovana je površina od sitnijeg lomljenog kamena i krečnog maltera označena kao nivo a. Na osnovu nalaza fragmenata keramičkih i staklenih posuda ovaj nivo se može datovati u prvu polovinu 5. veka.

U sondi 5/20 otkriven je masivni severni zid građevine, sažidan u tehnici *opus mixtum* sa jednim zidanim pilastrom na spoljašnjem (severnom) licu. U temeljnoj zoni vidljivi su ostaci starijeg zida istog pravca (istok – zapad), što potvrđuje nalaze geofizičkog snimanja iz 2010. godine da se ispod mlađe principije nalazi građevina iz starije faze sličnog tlocrta, ali nešto veće dužine u pravcu istok–zapad (sl. 9) (Петковић 2021, 288–289, sl. 4).

U sondi 5/20 konstatovana su četiri kulturna sloja (A–D), koji se na osnovu pokretnih nalaza mogu datovati od 3. do sredine 5. veka. Među nalazima se ističe okov pojasa od legure bakra, ukrašen ažuriranjem, datovan

Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

Slika 8 – Sekundarno upotrebljeni tesanici iz južne kapije, južno od kule S2, sa severa (foto: Bojana Ilijić).

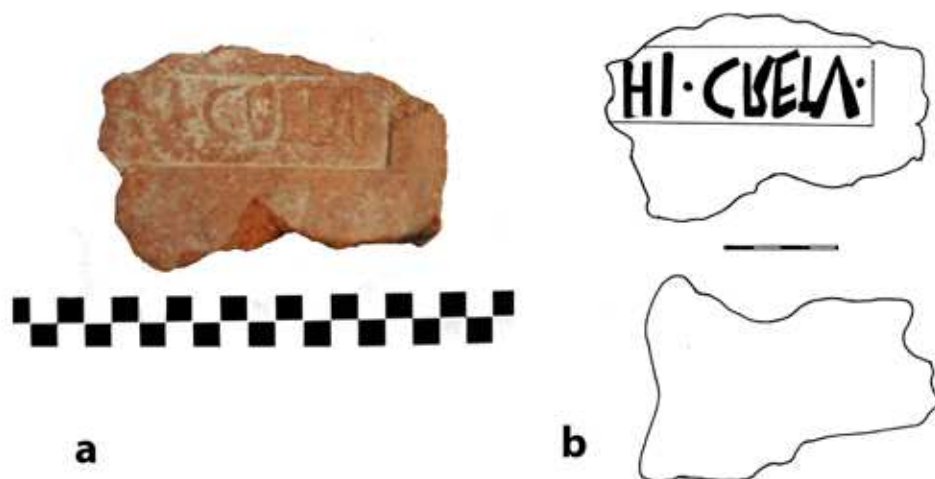
U 2020. godini Zavičajni muzej Knjaževac je, pod rukovodstvom Bojane Ilijić (MA), u saradnji sa Zavodom za zaštitu spomenika kulture Niš, realizovao izradu projekta konzervatorsko–restauratorskih radova i prezentacije južne kapije utvrđenja *Timacum Minus*. Projekat je finansiran od strane Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije.

Slika 9 – Severni zid principije u sondi 5/20, sa istoka (foto: Saša Milutinović Leteći).

Slika 10 – Okov bronzane pojasne garniture ukrašene ažuriranjem, druga polovina 2. veka – prva polovina 3. veka, sonda 5/20 (foto: Tomislav Živković).

Slika 11 – a-b. Fragment opeke sa pečatom *coh I Cretum*, sonda 5/20 (foto i crtež: Simonida Petković).

Bibliografija:

Петковић 2021 – С. Петковић, Нови налаз дела појасне гарнитуре украшене ажурирањем из Равне (Timacum Minus) (Summary: New Finding of a Part of The Belt Set Decorated with Openwork from Ravna (Timacum Minus)), *Зборник Народној музеја. Археологија*. XXV-1, 287–303.

Петковић, Јовановић 2001 – С. Петковић, С. Јовановић, Археолошка ископавања римског утврђења код села Равна, општина Књажевац током 1997–1998. године – сектор јужне капије, *Старинар* L/2000, 2001, 275–280.

Petković et al. 2005 – S. Petković, M. Ružić, S. Jovanović, M. Vuksan, Zs. K. Zoffmann, *Roman and Medieval Necropolis in Ravna near Knjaževac*, Monographs, Vol. 42, Archaeological Institute, Belgrade 2005.

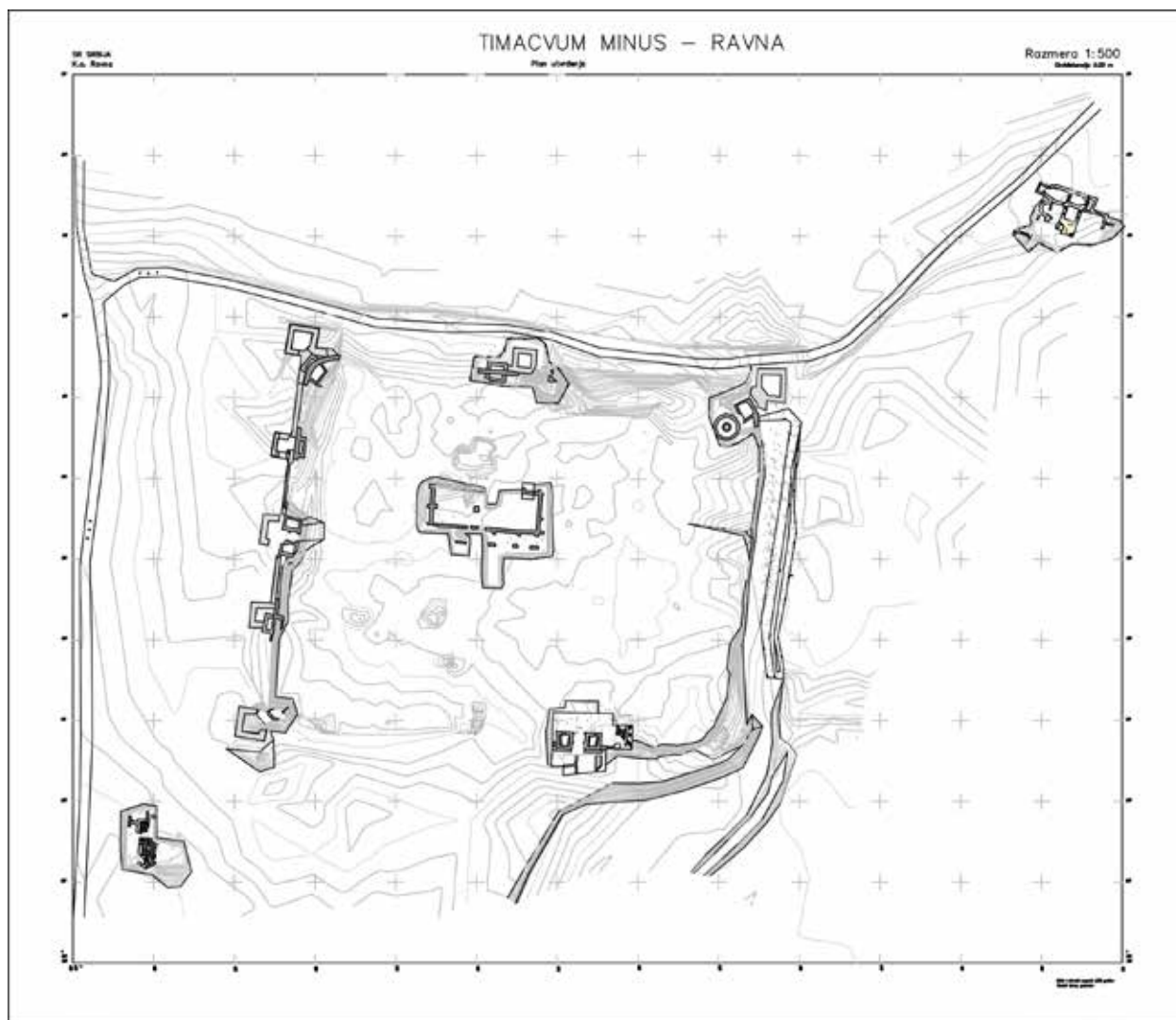
Петровић, Јовановић 1997 – П. Петровић, С. Јовановић, Културно благо књажевачког краја. Археологија (Summary: *The Cultural Heritage of Knjaževac Region. Archaeology*), Археолошки институт – Завичајни музеј Књажевац, Београд – Књажевац 1997.

Petrović, Filipović 2015 – V. Petrović, V. Filipović, The First Cohort of Cretans, a Roman Military Unit at Timacum Maius, *Balkanica* 46, Belgrade 2015, 33–39.

Напомене:

¹ Ископаванја је реализовала стручна екипа у саставу: др Софија Петковић, руководилац истраживања, Марија Јовић МА и др Игор Бјелић, архитекта (Археолошки институт, Београд), Бојана Илијић МА, археолог (Завичајни музеј Књажевац), Милена Муминовић, археолог (Завичајни музеј Књажевац), др Мирјана Глумас, археолог (Народни музеј Београд). У ископавањима је учествовало дванаест физичких радника.

² Ова оштећења настала су од 19. века, када је формирано село Равна, за чију изградњу су коришћени камени тесанци, тегуле и ломљени камен са утврђења. Оштећења утврђења су нарочито изражена на јужном беду, који је био најближи новонасталом насељу. Експлоатација грађевинског материјала са римског утврђења настављена је до последње четвртине 20. века, када су започела археолошка истраживања (Петровић, Јовановић 1997).

Slika 12 – Generalni plan utvrđenja *Timacum Minus* 2020. godine (crtež: Igor Bjelić).

Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904:061.6(497.11)"2020"(082)(0.034.2)
902.2(497.11)"2020"(082)(0.034.2)

ARHEOLOGIJA u Srbiji [Elektronski izvor] : projekti Arheološkog instituta u 2020. godini / urednici Selena Vitezović, Đurđa Obradović, Milica Radišić.
- Elektronsko izd. - Beograd : Arheološki institut, 2023 (Beograd : Arheološki institut). - 1 elektronski optički disk (CD-ROM) ; 12 cm

Sistemski zahtevi: Nisu navedeni. - Nasl. sa naslovne strane dokumenta. - Tiraž 50.
- Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-6439-086-6

- a) Археолошки институт (Београд) - Истраживања - 2020 - Зборници
- b) Археолошка истраживања - Србија - 2020 - Зборници

COBISS.SR-ID 127853321